

การประเมินผลการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ*

The Evaluation of Policy Implementation of Thailand Communities Economic Development Policy

อนูรัตน์ อนันตนาทร

Anurat Anantanatorn

คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Faculty of Political Science and Law, Burapha University, Thailand

E-mail: moucmu@yahoo.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลของการดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนของรัฐบาลและศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ ใช้การวิจัยเชิงผสม โดยการศึกษาระดับปริมาณ การเก็บข้อมูลโดยแบบสอบถามจากผู้บริหารและบุคลากรของสำนักงานพัฒนาชุมชนในระดับจังหวัดและอำเภอทุกอำเภอ ใน 7 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ จังหวัดจันทบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี จังหวัดตราด จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดสระแก้ว จำนวน 365 คน และวิเคราะห์ผลมีสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าที่ การวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว และการวิเคราะห์การถดถอยพหุ โดยกำหนดนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 การวิจัยเชิงคุณภาพใช้การศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกจากตัวแทนผู้บริหารระดับจังหวัดและบุคลากรในระดับอำเภอ รวมทั้งผู้นำชุมชนที่เกี่ยวข้องกับนโยบาย ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างเพื่อยืนยันผลการศึกษาเชิงปริมาณและการค้นหาข้อเสนอแนะในการปรับปรุงกระบวนการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ

ผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นของบุคลากรสำนักงานพัฒนาชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงใต้ต่อผลของความสำเร็จของการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.89$)พิจารณาเป็นรายด้านพบว่า อยู่ในระดับมากที่สุดทั้ง 3 ปัจจัย โดยสามารถเรียงลำดับจากมากไปน้อยได้ดังนี้ ด้านประสิทธิผล (การบรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์) ($\bar{x} = 3.97$) รองลงมาคือด้านประสิทธิภาพ

*ได้รับบทความ: 14 กุมภาพันธ์ 2563; แก้ไขบทความ: 18 มีนาคม 2563; ตอรับตีพิมพ์: 23 มีนาคม 2563

(ความคุ้มค่า) ($\bar{x} = 3.87$) และด้านความยั่งยืนและการขยายต่อนโยบาย ($\bar{x} = 3.85$) ตามลำดับ ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติประกอบด้วยปัจจัยภายใน 4 ปัจจัย ได้แก่ ทักษะคติของผู้ปฏิบัติต่อนโยบาย ความยากง่ายของกระบวนการในการปฏิบัติ ความเข้าใจในนโยบายและแผน และด้านศักยภาพของบุคลากร ตามลำดับ และปัจจัยภายนอก 6 ปัจจัย ได้แก่ ความสัมพันธ์กับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องความชัดเจนของนโยบายและแผนความเข้มข้นการตรวจสอบ การสนับสนุนจากผู้บังคับบัญชา ภาวะเศรษฐกิจ และการตอบรับและสนับสนุนของชุมชน/สังคม ตามลำดับ

คำสำคัญ: การประเมินผล; นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน; การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ

Abstract

This article aims to study the consequence of a governmental policy implementation in communities economic development. This also studies any relevant factors to implement communities economic development. The study is a mixed methodology with quantitative method and questionnaires from executives and officers from Community Development Department at provincial and district level in 7 provinces in the Eastern Region: Chantaburi, Chacheongsao, Chonburi, Trat, Prachinburi, Rayong, Sakaew with the total of 365 people. The analysis of statistical data consists of frequency, percentage, means, standard deviation, T-test, one-way ANOVA, and multiple linear regression. The statistical significance is .05. The qualitative is document-based study and in-depth interviews from executive representatives, provincial executives, district officers, and community leaders who work with policy design. The method is semi-structured interview for confirming statistical data and giving further suggestions in policy development.

The study has revealed that: the Eastern Region officers' opinion in Community Development Department is in the high level ($\bar{x} = 3.89$). When considering in each category, it has revealed that three factors are in the high level in descending order. These are the effectiveness ($\bar{x} = 3.97$), efficiency ($\bar{x} = 3.87$) and sustainability ($\bar{x} = 3.85$) respectively. Successful internal factors in policy implementation include officers opinion, complexity of process-oriented in policy implementation, the understanding of policy and plan, the capability of human resources. The external factors include the relationship between government a lagencies, the clear of policy and plan, the strict of monitoring system, the support of superior position, economic condition, the response and support

of communities and social respectively.

Keywords: Evaluation; Economic Development Policy; Policy implementation

1. บทนำ

นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก เป็นนโยบายสำคัญที่รัฐบาลให้ความสำคัญในทุกรัฐบาล เพราะเป็นนโยบายที่เดินตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ทรงให้การพัฒนาต้องเริ่มจากฐานที่มั่นคง ก่อนเพื่อเป็นรากฐานการพัฒนาระดับที่สูงขึ้น จากแนวพระราชทานรัฐบาลได้นำกำหนดเป็นนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เพื่อสร้างรากฐานที่มั่นคงของเศรษฐกิจฐานราก นโยบายเศรษฐกิจชุมชนเริ่มรูปธรรมในปี 2543 โดยรัฐบาลขณะนั้นได้ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดเศรษฐกิจในระดับชุมชน และต่อมาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) และและ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ได้กำหนดแผนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม (สุนิสสา ละวรรณวงษ์ และนรินทร์ สังข์รักษา. 2558)

รัฐบาลปัจจุบัน พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี มีนโยบายในการพัฒนาประเทศ โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ และได้กำหนดให้การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เป็นกลไก 1 ใน 12 ของนโยบายประชารัฐ เพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็ง ประชาชนมีความสุข และมีรายได้เพิ่มขึ้น และเพื่อให้การขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม ได้คณะทำงานด้านการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ และใช้กลไกประชารัฐ คือภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนเป็นตัวขับเคลื่อน โดยมี รัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งรับผิดชอบหน่วยงานที่ใกล้ชิดกับชุมชนทั้งฝ่ายปกครอง พัฒนาชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นประธานคณะทำงานและมีหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เป็นคณะทำงานรวมถึงบริษัทเอกชนขนาดใหญ่ อาทิ บริษัทมหาชนจำกัดไทยเบฟเวอเรส และเครือเจริญโภคภัณฑ์ และภาคประชาชนร่วมเป็นคณะทำงาน ทั้งนี้เพื่อให้การพัฒนาพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยยึดชุมชนเป็นตัวตั้ง ยึดความต้องการของประชาชนเป็นหลักสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน โดยมีเกณฑ์การวัดผลคือการเพิ่มขึ้นของรายได้ชุมชนที่ชัดเจนเป็นไปตามวัตถุประสงค์ (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2559)

ส่วนราชการหลักที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่ กรมพัฒนาชุมชนที่มีหน่วยงานกระจายอยู่ทุกอำเภอและทุกจังหวัด และมีภารกิจโดยตรงในการสร้างเศรษฐกิจและพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนกรมการพัฒนาชุมชน พ.ศ. 2560-2564 ได้กำหนดวิสัยทัศน์ โดยมุ่งเน้นนโยบายเศรษฐกิจชุมชนเป็นหลัก ได้แก่ “เศรษฐกิจฐานรากมั่นคง และชุมชนพึ่งตนเองได้ ภายในปี 2564” โดยมีพันธกิจหลักคือ การพัฒนาการบริหารจัดการชุมชนให้เข้มแข็งอย่างยั่งยืนและสร้างระบบกลไกและกิจกรรมทางเศรษฐกิจฐานรากให้มั่นคงตามหลักปรัชญาของ

เศรษฐกิจพอเพียง การดำเนินการพัฒนาระบบเศรษฐกิจฐานรากดำเนินการผ่าน 2 ประเด็นยุทธศาสตร์ ดังนี้ 1) ส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากให้ขยายตัว และ 2) เสริมสร้างทุนชุมชนให้มีประสิทธิภาพและมีธรรมาภิบาล (กรมการพัฒนาชุมชน, 2560)

อย่างไรก็ดี การขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ครบถ้วนตามเป้าประสงค์ หลายชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มและดำเนินการตามนโยบาย แต่ขาดความยั่งยืนไม่สามารถช่วยตัวเองได้ บางชุมชนประสบปัญหาการดำเนินกิจกรรมไม่ต่อเนื่อง บางชุมชนประสบปัญหาการขาดทุน แต่หลายชุมชนสามารถบริหารจัดการได้อย่างดี ประสบความสำเร็จและมีความยั่งยืน ขณะกันปัญหาบางส่วนพบว่า กลไกในการนำเอานโยบายสู่การปฏิบัติมีปัญหาจาก عدمมีประสิทธิภาพของระบบราชการ ซึ่งส่งผลต่อความสำเร็จของนโยบาย

การนำนโยบายไปปฏิบัติก็ถือเป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อความสำเร็จของนโยบายแม้การกำหนดนโยบายจะมีความชัดเจน และเป็นไปได้มากเพียงใด แต่หากกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติไม่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ย่อมทำให้นโยบายนั้นยากที่จะสำเร็จ การนำนโยบายสู่การปฏิบัติเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญมาก ปัจจัยหลายปัจจัยที่ทำให้การนำนโยบายไปปฏิบัติมีปัญหาและส่งผลต่อความสำเร็จของนโยบาย เช่น 1) ขาดความชัดเจนและนโยบายและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง 2) ความยากง่ายของกระบวนการ 3) ความเข้าใจและทัศนคติของผู้ปฏิบัติที่มีต่อนโยบาย 4) การสนับสนุนอย่างจริงจัง และต่อเนื่องของผู้บังคับบัญชาระดับสูงเป็นต้น รวมถึง 5) การให้ความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (สัมฤทธิ์ยศสมศักดิ์ และอนุรัตน์ อนันทนาธร, 2555)

จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยได้มีความตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาจึงได้ทำการศึกษา งานวิจัยเรื่องการประเมินผลนโยบายสาธารณะ ศึกษากรณีการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รัฐบาล กระทรวงมหาดไทย กรมพัฒนาชุมชน และสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดและอำเภอ สามารถนำเอาผลการวิจัยไปปรับปรุงพัฒนา และดำเนินการตามแนวทางในการสร้างกลยุทธ์การนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาผลของการดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนของรัฐบาล
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องการประเมินผลการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) เป็น

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยผู้วิจัยดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ในการศึกษา ได้แก่ บุคลากรที่ปฏิบัติงานในสำนักงานพัฒนาชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 7 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดจันทบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี จังหวัดตราด จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดสระแก้ว รวมถึงผู้นำชุมชนและผู้นำหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเศรษฐกิจชุมชน

2. ขอบเขตด้านเนื้อหาของการศึกษา การวิจัยผู้วิจัยกำหนดเนื้อหาการศึกษาไว้ ได้แก่ ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ และศึกษาผลของการดำเนินการตามนโยบายเศรษฐกิจชุมชน

3. วิธีดำเนินการวิจัยการวิจัยนี้ ใช้วิธีการวิจัยแบบเชิงผสม (Mixed Research) ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ใช้เพื่อการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ใช้การศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการนำนโยบายเศรษฐกิจชุมชนไปปฏิบัติ รวมถึงผู้ที่ได้รับผลจากนโยบายเพื่อยืนยันผลการศึกษาเชิงปริมาณ รวมถึงการค้นหาข้อเสนอแนะในการปรับปรุงนโยบาย

4. ประชากรที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ ได้แก่ ผู้บริหารของสำนักงานพัฒนาชุมชนระดับจังหวัดและบุคลากรทุกคนใน 7 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ 1) จังหวัดจันทบุรี จำนวน 60 ราย 2) จังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน 31 ราย 3) จังหวัดชลบุรี จำนวน 68 ราย 4) จังหวัดตราด จำนวน 45 ราย 5) จังหวัดปราจีนบุรี จำนวน 60 ราย 6) จังหวัดระยอง จำนวน 51 ราย และ 7) จังหวัดสระแก้ว จำนวน 50 ราย รวมทั้งสิ้น จำนวน 365 ราย

5. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามซึ่งผ่านการทดสอบความเที่ยงตรงในเนื้อหา (Content validity) แบ่งเนื้อหาของคำถามออกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 คำถามเกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคล ส่วนที่ 2 คำถามเกี่ยวกับปัจจัยภายในองค์กรที่มีผลต่อการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ส่วนที่ 3 คำถามเกี่ยวกับปัจจัยภายนอกองค์กรที่มีผลต่อการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ส่วนที่ 4 คำถามเกี่ยวกับผลของการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ และส่วนแบบสัมภาษณ์ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างโดยยึดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นแนวทางในการถามเพื่อการสัมภาษณ์

4. สรุปผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาการดำเนินการตามนโยบายเศรษฐกิจชุมชนของรัฐ จากการศึกษาพบว่า บุคลากรของสำนักงานพัฒนาชุมชนที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีระดับความคิดเห็นต่อผลการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ โดยรวมนั้นมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.89$, S.D. = 0.49)

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า อยู่ในระดับมากทั้ง 3 ปัจจัย โดยสามารถเรียงลำดับจากมากไปน้อย ได้ดังนี้ ด้านประสิทธิผล (การบรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์) ($\bar{x} = 3.97$, S.D. = 0.52) รองลงมาคือ ด้านประสิทธิภาพ (ความคุ้มค่า) ($\bar{x} = 3.87$, S.D. = 0.59) และด้านความยั่งยืนและการขยายต่อนโยบาย ($\bar{x} = 3.85$, S.D. = 0.53) ตามลำดับ (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของผลการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ ใน ภาพรวม (n = 365)

ผลการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ไปสู่การปฏิบัติ	\bar{x}	S.D.	แปลความ หมายระดับ	อันดับ ที่
1. ด้านประสิทธิผล (การบรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์)	3.97	0.52	มาก	1
2. ด้านประสิทธิภาพ (ความคุ้มค่า)	3.87	0.59	มาก	2
3. ด้านความยั่งยืนและการขยายต่อนโยบาย	3.85	0.53	มาก	3
เฉลี่ย	3.89	0.49	มาก	-

สอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเศรษฐกิจชุมชนที่เห็นว่านโยบายประสบความสำเร็จในเรื่องการสร้างความตื่นตัวในระดับชุมชน เกิดการจัดตั้งกลุ่มอาชีพ จำนวนมาก แต่มีปัญหาในเรื่องความยั่งยืนของกลุ่มและการดำเนินกิจกรรมที่ไม่ประสบผลสำเร็จ

“นโยบายส่วนใหญ่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดการกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดการตื่นตัวและได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ที่มาแนะนำและมาให้การส่งเสริม” สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 5 ตำบลหนองช้างคอก อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี วันที่ 8 สิงหาคม 2562

“ประชาชนมีการตอบสนองนโยบายเป็นอย่างดี เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนจำนวนมาก และเกิดกลุ่มอาชีพหลายกลุ่มเป็นผลจากนโยบายการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน” สัมภาษณ์พัฒนาการอำเภอ พนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 17 สิงหาคม 2562

“นโยบายถือว่าประสบผลสำเร็จในเชิงผลผลิต คือเกิดการตื่นตัวและเกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เกิดกลุ่มอาชีพต่างๆมากมาย อันเป็นผลมาจากการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน แต่ในทางด้านผลลัพธ์หรือความยั่งยืนยังคงมีปัญหา หลายกลุ่มเกิดขึ้นมาจากการส่งเสริม แต่พอไม่ส่งเสริมก็เลิกไป แต่มีบางกลุ่มที่มีความเข้มแข็งและยังดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน แต่ก็มีน้อย” สัมภาษณ์นายอำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยองเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2562

“ผลสำเร็จที่เห็นได้ชัด คือ ชาวบ้านมีการตื่นตัวเรื่องเศรษฐกิจชุมชน มีการรวมตัวจัดตั้งกลุ่ม

การสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีการสอบถามถึงโครงการหรือกิจกรรม และเข้ามาร่วมกิจกรรมกับทางพัฒนาชุมชนมากขึ้น หลายกลุ่มประสบความสำเร็จและมีความเข้มแข็งแต่ก็ยังมีบางกลุ่มที่ยังไม่ประสบความสำเร็จเพราะมีปัจจัยอื่นๆประกอบด้วย” สัมภาษณ์หัวหน้ากลุ่มยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนจังหวัดจันทบุรี เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2562

ผลการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ พบว่ามี ปัจจัยภายในองค์กร 4 ปัจจัย มีอิทธิพลทางบวกต่อความสำเร็จของการนำนโยบายไปปฏิบัติ ได้แก่ทัศนคติของผู้ปฏิบัติที่มีต่อนโยบาย ความยากง่ายของกระบวนการในการปฏิบัติ ความเข้าใจในนโยบาย และแผน และศักยภาพของบุคลากร ตามลำดับ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ผลการวิเคราะห์อิทธิพลของปัจจัยภายในองค์กรที่มีต่อการนำนโยบายเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ ในภาพรวม

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
(ค่าคงที่)	.975	.214		4.560	.000*		
1. ด้านความเข้าใจในนโยบายและแผน	.182	.053	.200	3.399	.001*	.510	1.961
2. ด้านความสามารถของผู้บังคับบัญชาหน่วยงาน	.016	.046	.021	.346	.730	.488	2.048
3. ด้านศักยภาพของบุคลากร	.154	.048	.162	3.228	.001*	.703	1.423
4. ด้านทัศนคติของผู้ปฏิบัติต่อนโยบาย	.280	.044	.338	6.430	.000*	.636	1.572
5. ด้านศักยภาพความเพียงพอของทรัพยากรทางการบริหาร	-.079	.048	-.119	-1.670	.096	.344	2.903
6. ด้านความยากง่ายของกระบวนการในการปฏิบัติ	.204	.059	.225	3.475	.001*	.419	2.385
R = .608., R ² = .370, Adjusted R Square = .359, Durbin-Watson = 1.697, F = 35.016, Sig. = .000*							

* มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ด้านปัจจัยภายนอกองค์กร พบว่า มีปัจจัยภายนอกองค์กรทั้ง 6 ปัจจัย มีอิทธิพลทางบวกกับการนำนโยบายเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติในภาพรวม ได้แก่ ความสัมพันธ์กับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง

ความชัดเจนของนโยบายและแผนความเข้มข้นของกระบวนการตรวจสอบ การสนับสนุนจากผู้บังคับบัญชา และสภาวะภาวะเศรษฐกิจรวมถึงการตอบรับและสนับสนุนของชุมชน/สังคม ตามลำดับ ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ผลการวิเคราะห์หือทธิพลของปัจจัยภายนอกองค์กรที่มีต่อการนำนโยบายเศรษฐกิจชุมชน ไปสู่การปฏิบัติ ในภาพรวม

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
(ค่าคงที่)	-.061	.175		-.351	.726		
1. ด้านความชัดเจนของนโยบายและแผน	.273	.047	.259	5.774	.000*	.536	1.866
2. ด้านภาวะเศรษฐกิจ	.112	.030	.159	3.792	.000*	.614	1.628
3. ด้านการสนับสนุนจากผู้บังคับบัญชา	.117	.035	.123	3.350	.001*	.802	1.247
4. ด้านการตอบรับและสนับสนุนของชุมชน/สังคม	.095	.038	.116	2.530	.012*	.511	1.959
5. ด้านความสัมพันธ์กับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง	.288	.047	.286	6.106	.000*	.490	2.039
6. ด้านความเข้มข้นการตรวจสอบ	.141	.037	.149	3.818	.000*	.703	1.423

R = .785, R² = .615, Adjusted R Square = .609, Durbin-Watson = 1.544, F = 95.497, Sig. = .000*

* มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

สอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกที่พบว่า ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินตามนโยบายเศรษฐกิจชุมชนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนในชนบทที่มีความร่วมมือ มีเวลาและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ตลอดจนมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งมีวิสัยทัศน์และประสบการณ์ นอกจากนี้การสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับประชาชนในเรื่องกระบวนการและการดำเนินการมีส่วนสำคัญและความมุ่งมั่นตั้งใจจริงของหน่วยงานรัฐที่ให้การสนับสนุนมีผลต่อความสำเร็จของนโยบายเช่นกัน

“ความร่วมมือของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญ ลักษณะของชุมชนมีความแตกต่างกัน ชุมชนในชนบทหรือชุมชนเกษตร ชาวบ้านมีเวลาและไม่ทำอะไรทำ จะมีการให้ความร่วมมือดี แต่ชุมชนเมืองที่มีร้านค้าหรือการพาณิชย์ ชาวบ้านมีอาชีพมีงานทำและมีรายได้อยู่แล้ว ชุมชนไม่ค่อยเห็นความสำคัญเพราะไปทำอย่าง

อื่นง่ายกว่าและได้รายได้มากกว่า นโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนในชุมชนเขตเมืองมักจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จเพราะขาดความร่วมมือจากชุมชนและชาวบ้าน” สัมภาษณ์นายอำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2562

“นโยบายบางนโยบายดีช่วยเศรษฐกิจชาวบ้านได้ แต่นโยบายบางนโยบายไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เช่นนโยบายการโปรโมทEvent เป็นนโยบายที่ส่งมาจากราชการมีผู้รับเหมาจัด เอาป้ายเอารูปมาติด ชุมชนแค่มาร่วมงานถ่ายภาพ แต่ไม่ได้เกิดประโยชน์กับชุมชนเลยเป็นภาระต้องมาดูแลสิ่งของที่เอามาให้อีก” สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 ตำบลหนองขำคอก จังหวัดชลบุรี เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2562

“ผู้นำชุมชน มีส่วนสำคัญโดยเฉพาะผู้นำท้องถิ่นหรือผู้นำกลุ่มอาชีพเพราะเป็นคนที่รับนโยบายจากหน่วยราชการไปขยายหรือต่อยอดเศรษฐกิจชุมชนโดยตรง ถ้าชุมชนไหนมีผู้นำที่ดี มีความเสียสละ มีความมุ่งมั่น มีความรู้และมีวิสัยทัศน์กิจกรรมของกลุ่มจะก้าวหน้าและยั่งยืน แต่ถ้าไปเจอผู้นำที่ไม่สนใจ ไม่ได้รับการยอมรับจากสมาชิก ชุมชนนั้นก็ยากหน่อยที่จะประสบความสำเร็จ” สัมภาษณ์นายอำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2562

“ความชัดเจน ความแน่นอนและความเข้าใจง่ายของตัวนโยบาย จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถทำงานได้ง่ายขึ้นและแม่นยำมากขึ้น นโยบายบางอย่างคลุมเครือและหลายนโยบายในการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนมีความคล้ายกันมากทั้งในตัวนโยบาย วิธีปฏิบัติและผลที่ต้องการ เจ้าหน้าที่ต้องมีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดีจึงจะทำให้นโยบายบรรลุเป้าหมาย” สัมภาษณ์หัวหน้ากลุ่มยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนสำนักงานพัฒนาการจังหวัดจันทบุรี สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2562”

“การสร้างความรู้และความเข้าใจให้กับผู้นำกลุ่มและสมาชิกมีความสำคัญมาก เพราะต้องเป็นผู้ปฏิบัติโดยตรง กลุ่มที่ผู้นำและสมาชิกมีความรู้และความเข้าใจ เจ้าหน้าที่ก็ปฏิบัติงานง่ายและทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี แต่ถ้ากลุ่มที่ผู้นำไม่สนใจและสมาชิกไม่มีความเข้าใจจะทำให้การทำงานยาก” สัมภาษณ์พัฒนาการอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 17 สิงหาคม 2562”

นอกจากนี้งานวิจัยยังพบว่า ปัญหาและข้อจำกัดในการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปปฏิบัติให้ประสบผลสำเร็จ พบว่าความชัดเจนและความแน่นอนของตัวนโยบาย ความยากง่ายของระเบียบปฏิบัติ ความต่อเนื่องของนโยบายและการขาดมีส่วนร่วมของประชาชนในการออกแบบนโยบายเป็นปัญหาอุปสรรคที่ทำให้การนำนโยบายไปปฏิบัติไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้

“นโยบายบางนโยบายเร่งด่วนและมีเวลาจำกัด ทำให้การทำงานต้องรีบเร่งและนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนต้องอาศัยความร่วมมือจากชุมชน บางครั้งชุมชนไม่ว่างไม่มีเวลา ต้องไปขอร้องผู้ปฏิบัติงานเกิดความเครียด เพราะต้องงานให้แล้วเสร็จและต้องรายงานผล” สัมภาษณ์พัฒนาการอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 17 สิงหาคม 2562

“นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เปลี่ยนแปลงบ่อย ไม่มีความต่อเนื่อง เปลี่ยนตามนโยบาย และผลประโยชน์ของพรรคการเมือง บางครั้งนโยบายมีความใกล้เคียงกัน วิธีการคล้ายๆ กัน แต่เปลี่ยน ชื่อให้สอดคล้องกับนโยบายพรรค บางครั้งนโยบายคนละทิศคนละทาง ชุมชนเกิดความสับสน ต้องทำความเข้าใจใหม่ๆ บางครั้งเกิดความเบื่อ” สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 ตำบลหนองข้างคอก อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2562

“ขั้นตอนการปฏิบัติและข้อระเบียบราชการบางครั้งเข้าใจยาก แต่บทลงโทษเมื่อผิดพลาด เช่น ระเบียบการเงิน ผู้นำชุมชนหรือสมาชิกส่วนใหญ่ไม่มีความรู้และประสบการณ์ เมื่อดำเนินการไปแล้วอาจจะผิดพลาดได้ และบางครั้งกลัวเลยไม่ทำเลย นโยบายไปต่อไม่ได้” สัมภาษณ์หัวหน้ากลุ่มสารสนเทศ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดตราด เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2562

“นโยบายไม่ต่อเนื่อง บางนโยบายเน้นการประชาสัมพันธ์เพื่อผลทางการเมืองมากกว่าผลทางความยั่งยืน ไม่เกิดประโยชน์” สัมภาษณ์นายอำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยองเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2562

“นโยบายบางนโยบายชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วม ราชการกำหนดเองและสั่งการมาให้ชุมชนปฏิบัติ บางครั้งไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่และวิถีชุมชน ทำให้การปฏิบัติทำไม่ได้และไม่เกิดประโยชน์” สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 ตำบลหนองข้างคอก อำเภอเมืองชลบุรี เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2562

“กฎระเบียบปัจจุบันเข้มข้นโดยเฉพาะระเบียบพัสดุ ที่มีขั้นตอนยุ่งยากและซับซ้อนและการตรวจสอบที่เข้มงวด ทำให้เกิดความกังวลของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานที่ต้องระมัดระวังมากจนเกิดความเครียด” สัมภาษณ์หัวหน้ากลุ่มสารสนเทศสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดตราด เมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2562

5. อภิปรายผลการวิจัย

ผลของการนำนโยบายส่งเสริมและการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปปฏิบัติ ประสบผลสำเร็จในการสร้างความรู้ และการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน เกิดการจัดตั้งกลุ่มอาชีพและผลิตภัณฑ์ชุมชน จำนวนมาก และเกิดการหมุนเวียนของเงินในชุมชน แต่ในทางผลลัพธ์ยังคงมีหลายชุมชนและหลายกลุ่มที่มีการจัดตั้งกลุ่ม รวมกลุ่มแต่เป็นในลักษณะเฉพาะกิจช่วงเวลาสั้นๆ ตามนโยบายหรืองบประมาณที่รัฐบาลส่งเสริมแต่เมื่อไม่มีงบประมาณจากรัฐก็เลิกไปหรือไม่มีการดำเนินการต่อ สอดคล้องกับผลการศึกษาของอนูรัตน์ อนันนนาทร (2563) ที่ทำวิจัยเรื่องการจัดการความมั่นคงของวิสาหกิจชุมชนในภาคตะวันออก พบว่า ปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอก (Context) และด้านนโยบายรัฐบาลมีอิทธิพลทางบวกกับระดับศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของวิสาหกิจชุมชนในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกของประเทศไทย ปัจจัยภายใน (Input) ได้แก่ ด้านความพร้อมด้านสถานที่และอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ ด้านความรู้ความสามารถของสมาชิกและจำนวนของบุคลากร และด้านความเพียงพอของงบประมาณและความคล่องตัวในการใช้มีอิทธิพลทางบวกกับระดับศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของวิสาหกิจ

ชุมชนในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

ปัจจัยที่มีผลต่อการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายนโยบายประกอบไปด้วย การยอมรับและการให้ความร่วมมือของผู้นำ ความรู้ความสามารถของผู้นำ ความสอดคล้องระหว่างนโยบายและความต้องการของชุมชน ความชัดเจน ความแน่นอนและความง่ายของตัวนโยบาย รวมถึงการสร้างความรู้และความเข้าใจให้กับเจ้าหน้าที่และตัวผู้นำและชุมชน

ข้อจำกัดเรื่องเวลาและความเร่งด่วนของนโยบาย ความไม่แน่นอน ความไม่ต่อเนื่องของนโยบาย การขาดการมีส่วนร่วมและความไม่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และวิถีชุมชน การยุ่งยากขั้นตอนการปฏิบัติ และความไม่มีประสิทธิภาพผู้นำชุมชนและสมาชิก รวมถึงความเข้มงวดของระเบียบราชการกระบวนการในการตรวจสอบที่เข้มข้น เป็นปัญหาและข้อจำกัดในการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปสู่การปฏิบัติ

จากการอภิปรายผลการวิจัยในข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าผลการศึกษาในครั้งนี้มีความสอดคล้องกับผลการวิจัยหลายๆ ฉบับและยังมีความสอดคล้องกับแนวคิดของศาสตราจารย์ศุภชัย ยาวะประภาส (2548) ที่ว่าการนำนโยบายภาครัฐไปปฏิบัติให้ประสบผลสำเร็จนั้น หน่วยงานส่วนกลางที่เป็นเจ้าของนโยบายจะต้องให้ความสำคัญกับ ความสอดคล้องของนโยบายกับค่านิยมของสังคม รวมถึงประสิทธิภาพและความต้องการของผู้ที่ได้รับหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับนโยบาย วัตถุประสงค์นโยบายต้องชัดเจน และต้องง่ายต่อการรับรู้และง่ายต่อการปฏิบัติ รวมถึงนโยบายต้องได้รับการยอมรับและการสนับสนุนจากทุกฝ่ายนโยบายต้องมาจากการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างทัศนคติของการเป็นเจ้าของร่วม นอกจากนี้ผลการศึกษา ยังแสดงให้เห็นว่าบริบทของระบบราชการของไทย ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการทำนโยบายสาธารณะ ศักยภาพของทรัพยากรการบริหาร การบริหารจัดการ และการนำนโยบายสาธารณะมาสู่การปฏิบัติยังคงยึดรูปแบบเดิมๆ และได้ผลลัพธ์เช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลงจากการศึกษาที่ผ่านมาในอดีต

6. ข้อเสนอแนะ

การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจชุมชนเป็นนโยบายที่ดีเพราะเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับฐานรากของเศรษฐกิจและทำให้ประชาชนในชนบทมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีรายได้ มีอาชีพ มีงานทำ แต่การขับเคลื่อนนโยบายให้ประสบความสำเร็จและบรรลุในเชิงพัฒนาอย่างยั่งยืน นั้นต้องประกอบด้วยปัจจัยหลายอย่างทั้งการกำหนดหรือการออกแบบนโยบาย การกำหนดกลไกในการนำนโยบายไปปฏิบัติ รวมถึงการประเมินนโยบาย ซึ่งผู้วิจัยได้สังเคราะห์ผลการศึกษาและขอเสนอแนะแนวทางการพัฒนาการนำนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไปปฏิบัติให้ประสบผลสำเร็จอย่างยั่งยืนดังนี้

1. การออกแบบนโยบาย ควรคำนึงความต้องการและความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของแต่ละพื้นที่เพราะนโยบายเศรษฐกิจชุมชนเป็นนโยบายที่กระจายไปทั่วทุกชุมชนพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างในสภาพ

ของภูมิภาค และบริบทของชุมชน วัฒนธรรมและวิถีของชุมชนซึ่งการออกแบบที่ไม่เหมาะสมอาจจะทำสำเร็จได้ในบางพื้นที่แต่บางพื้นที่ไม่สามารถทำได้ ดังนั้นจึงควรกระจายอำนาจลงไปในระดับพื้นที่เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการออกแบบนโยบายเพื่อสนองตอบความต้องการที่แท้จริง

2. การกำหนดเป้าหมายและการประเมินผลนโยบายไม่ควรเน้นที่ผลผลิต เช่น จำนวนกลุ่มหรือจำนวนกิจกรรม ควรจะเน้นที่คุณภาพเพราะถ้าเน้นจำนวนอาจจะประสบความสำเร็จในช่วงระยะสั้นๆ หรือช่วงที่รัฐบาลสนับสนุน เมื่อระยะเวลาผ่านไปเมื่อรัฐบาลไม่สนับสนุนกลุ่มก็จะเลิกกิจการเพราะไม่สามารถยืนอยู่ด้วยตนเองได้

3. การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนไม่ควรเฉพาะเป้าหมายเชิงเศรษฐกิจ ควรให้ความสำคัญกับการสร้างการเรียนรู้ การพึ่งตนเอง ของชุมชน

4. นโยบายเศรษฐกิจชุมชนไม่ควรเปลี่ยนแปลงบ่อยเพราะจะทำให้เกิดความสับสนในตัวเจ้าหน้าที่ปฏิบัติ และเกิดความเบื่อหน่ายของประชาชน

5. รัฐบาลควรให้ความสำคัญกับขวัญและกำลังใจของเจ้าหน้าที่ปฏิบัติในพื้นที่ ควรสนับสนุนทรัพยากรอย่างเพียงพอและควรจะมีการอบรมและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดขวัญกำลังใจ และความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติ

เอกสารอ้างอิง

- กรมการพัฒนาชุมชน. (2560). *แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนกรมการพัฒนาชุมชน พ.ศ. 2560-2564*. แหล่งที่มา : cddadg.cdd.go.th/.../เอกสารเล่ม-แผนปฏิบัติการ-OG-2560-20-มค-60.pdf.
- ภาคภูมิ ฉิ่งทองคำ. (2558). การนำนโยบายการจัดตั้งศูนย์ปรองดองสมานฉันท์เพื่อการปฏิรูปไปปฏิบัติของจังหวัดนครปฐม. *E-Journal, Slipakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 8(2).
- นิตา ละวรรณวงษ์ และนริทร์ สังข์รักษา. (2558). การพัฒนารูปแบบการจัดการเชิงกลยุทธ์ของวิสาหกิจชุมชนอัญมณีและเครื่องประดับ จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อการแข่งขันทางการค้าสู่ประชาคมอาเซียน. *E-Journal, Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 8(1).
- ศรัณย์ จิตตารีย์. (2558). ความสำเร็จของการนำนโยบายด้านสวัสดิการสังคมไปปฏิบัติ ของเทศบาลเมืองประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์. *วารสารสารสนเทศ*, 14(2).
- สุจิตา เมืองปาน. (2559). การนำนโยบายคนไทยไร้พุงไปสู่การปฏิบัติ : กรณีศึกษาอำเภอควนโดน จังหวัดสตูล. *วารสาร AL-NUR บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยฟาฏอนี*, 11(21).

- สุนิสา ละวรรณวงษ์ และนริทร์ สังข์รักษา. (2558). การพัฒนารูปแบบการจัดการเชิงกลยุทธ์ของวิสาหกิจชุมชนอัญมณีและเครื่องประดับ จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อการแข่งขันทางการค้าสู่ประชาคมอาเซียน. *E-Journal, Silpakorn University*. ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ, 8(1).
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560-2564*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.).
- สัมฤทธิ์ ญุตสมศักดิ์ และอนรรตน์ อนันทนาธร. (2555) *นโยบายสาธารณะ*. กรุงเทพมหานคร: เวลด์เทรด. เสริมศรี สุทธิสงค์. (2557). ความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการวิสาหกิจชุมชนกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. *วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์*, 9(25).
- อนรรตน์ อนันทนาธร. (2563). การจัดการความมั่นคงของวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. *วารสารการเมือง กฎหมายและการบริหาร*, 11(3).
- อิทธิชัย สีดำ. (2557). ปัจจัยสู่ความสำเร็จในการนำนโยบายเสริมสร้างสันติสุขในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ไปปฏิบัติ. *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, ปีที่ 20(4).

